

Arhe XVII, 34/2020
UDK 81:1 Wittgenstein L.
DOI <https://doi.org/10.19090/arhe.2020.34.159-178>
Originalni naučni rad
Original Scientific Article

MILAN VUKADINOVIĆ¹

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

VITGENŠTAJNOVA FILOZOFIJA JEZIKA KAO TERAPEUTSKA „FARMAKOLOGIJA DETOKSIKACIJE“

Sažetak: U osvit stogodišnjice Vitgenštajnovog proslavljenog literarno-filozofskog debija, svet ponovo izgleda dubinski zaokupiran medicinskim problemima od planetarnog značaja: terapijska uloga *Tractatus*-a (sugerisana i „novovitgenštajnovskim“ interpretacijama) bila je ipak pretežno usmerena ka pročišćavanju ljudskog jezika kroz „ascendenciju“ od logičkog do mističkog sagledavanja iskustva – dok je njena funkcija u naknadnim spisima prenesena na ekstenzivniji proces „detoksikacije“ samog ljudskog života, upravo od nataloženih teorijskih „nus-efekata“ okcidentalnog „*pharmakon*-a“ u obličju filozofije. Nakon temeljnijeg izlaganja centralnih pojmova, kako iz „rane“, tako i „pозne“ faze Vitgenštajnovе (anti-)filozofije, fokus će biti pomenen ka potencijalnom tumačenju koje bi moglo komplementirati vitgenštajnovsku „farmakologiju detoksikacije“ s pozitivnijom vizijom teorije – a koja bi naspram pouzdanja u „samo-regulišuću“ moć neprozirnih „formi života“ isticala „samo-transcendirajući“ kapacitet refleksivnog jezika, upravo kao egzemplarnog modusa ospoljavanja ljudske životne dinamike u punom obimu njene kompleksnosti i kreativnosti.

Ključne reči: Vitgenštajn, formalna logika, filozofija običnog jezika, terapijska, *pharmakon*

¹ E-mail adresa autora: vukadinovic.milan838@gmail.com

UVOD

Ludvig Vitgenštajn važi za jednog od kulturnih filozofskih ekscentrika dvadesetog veka – naročito od perioda kad je njegov imidž zaštitnog lica analitičke filozofije preovlađujuće u anglofonim sredinama (u čemu su za osobit podsticaj zaslužni i proponenti „Bečkog kruga“), višestruko ovenčan sukcesivnim talasima recepcije centralnih ideja kroz humanističke tokove rasprostranjene na nemačkom i francuskom govornom području. Tokom idiličnog odrastanja ovaj svestrani um imao je prilike da se upozna sa brojnim imenima kulturnog i intelektualnog života Beča koje su obeležile *la belle époque* (među posetiocima njegovog doma bili su npr. Oskar Kokoška, Johanes Brams i Sigmund Frojd), a inspiraciju za rad na filozofiji nalazio je naročito u smelim karakterološkim ekskursima autora kao što su Oto Vajninger i Lav Tolstoj. Značajan utisak na Vitgenštajna u ranom periodu ostavila je filozofija Artura Šopenhauera, koja mu je podstakla interesovanje za probleme solipsizma, statusa etike i odnosa volje i sveta, dok su presudni uticaji koje su ostvarili Gotlob Ferge i Bertrand Rasel usmerili njegova istraživanja u pravcu formalne logike i analize jezika.

Uprkos tome što je problem periodizacije Vitgenštajnovne filozofje sve do danas ostao predmet aktivne polemike unutar stručne akademske zajednice (budući da se na njemu često prelamaju i dalekosežnije razlike u interpretativnim pristupima), ipak se čini da je standardna distinkcija na „ranu“ i „poznu“ fazu nesumnjivo heuristički instruktivna bar utoliko što može rasvetliti dve različite etape savremeničkih obrada njene tematike, koje su potekle sa katedri na Kembridžu i Oksfordu. Ranu fazu njegove filozofije obeležilo je delo *Tractatus Logico-Philosophicus (Logičko-filozofski traktat)*² koje je

² U toku života Vitgenštajn je osim te knjige objavio samo jedan članak, jednu recenziju i jedan rečnik za decu, dok su sva ostala dela kasnije priređivana od strane njegovih saradnika. „Projektantski duh“ rigoroznog filozofa i nesuđenog mehaničkog inženjera, takođe je ostavio svojevrsni intelektualni amanet u vidu minucioznog plana modernističkog zdanja porodične kuće izgrađene u rodnom gradu, kao materijalizovanog svedočanstva njegovoj privrženosti načelima sofisticirane jednostavnosti, svedenosti oblika, preciznih detalja i harmoničnih

imalo temeljne efekte na formalnu logiku i analizu idealnog jezika u periodu između 1910-ih i 1930-ih godina, kako putem razrađivanja Raselove paradigme logičkog atomizma, tako i repozicioniranja koncepcija logičke sintakse Rudolfa Karnapa i drugih logičkih pozitivista (ali i „Berlinskog kruga“ logičkih empiričara). Reprezentativnim za poznu fazu Vitgenštajnovе filozofije smatraju se *Filozofska istraživanja*, kojim je pružen važan doprinos procvatu filozofije običnog jezika u periodu između 1930-ih i 1970-ih godina, uz bitne podsticaje teorije govornih činova Džona L. Ostina, filozofiji duha Gilberta Rajla, pravnom pozitivizmu Herberta L. A. Harta i drugim renomiranim doktrinama.

Iako je Vitgenštajnov status u okviru analitičke filozofije od 1980-ih godina do danas ostao na respektabilnom nivou ne samo zahvaljujući vrlo perzistentnoj bazi sledbenika, već i originalnim reformulacijama njegovih teza od strane modalnih logičara kao što je Sol Kripke, vremenom se interesovanje za njegovom filozofijom povećavalo i u intelektualnim sredinama koje neguju različite stilove razmišljanja. Prijem njegovih „virtuoznih misaonih performansa“ na pariskoj filozofskoj sceni imao je epohalne odjeke u slučaju koncepta jezičke igre, koji je u analitici „postmodernog stanja“ metodički aplicirao Žan-Fransoa Liotar, a spiralno laviranje Vitgenštajnovе argumentacije u „cik-cak“ maniru, tipičnom za poznu fazu, identifikovano je i kao prototip modela dekonstrukcije, koji je afirmisao Žak Derida. Snažan „umetnički dojam“ kojim odišu ti kolaži lucidnih sentenci i poetski imaginativnih momenata, kao i mistički patos koji egzaltira njegovo mišljenje u ranoj fazi,³ učinili su Vitgenštajna znamenitom figurom na različitim kulturnim poljima, pa

porporcija – njegov potonji uvid o nespojivosti otelotvorene vizije elegantne minimalističke funkcionalnosti sa kreiranjem ambijenta iskonske životne ugodnosti, mogao bi alegorizovati i analogne motive naknadnog „filozofskog obrta“.

³ Dok se Vitgenštajnova sklonost izražavanju kroz lapidarne „aforističke“ opaske pripisuje uticaju Karla Krausa, impuls ka moralnoj perfekciji, asketskoj disciplini i religioznoj perspektivi otkriva pečat Fjodora Dostojevskog – koji je utisnut zajedno sa preobražavajućim iskustvima egzistencijalnih rizika tokom Prvog svetskog rata. Preokretu Vitgenštajnovе filozofije u poznoj fazi značajno su doprinele neformalne diskusije na Kembridžu vođene u okviru tzv. „kafeterijske grupe“, koju su još činili Frenk P. Remzi, Pjero Srafa i Džon Mejnard Kejns.

ga tako Teri Iglton naziva filozofom „pesnika i kompozitora, dramaturga i romanopisaca“.

Kada se istorijski bilans Vitgenštajnovе filozofije samerava u svetlu fenomena koji je Ričard Rorti označio izrazom „jezički obrt“, naročito izlazi na pozitivan glas njena uloga za izdanke druge generacije „Frankfurtske škole“, kao što su Karl-Oto Apel i Jirgen Habermas, čijim naporima je otvoren imponozantan spektar mogućnosti za komunikaciju između različitih filozofskih tradicija, interdisciplinarnu kolaboraciju i afirmaciju filozofije u javnom diskursu: u tom kontekstu, Vitgenštajn se shvata kao jedan od glavnih inicijatora šireg procesa koji je Apel označio izrazom „hermeneutičko-jezičko-pragmatički obrt“ filozofije dvadesetog veka.⁴ Nakon opsežnijeg pretresa „periodnog sistema elemenata“ njegovog filozofskog pojmovnika, fokus će biti izmešten u smeru mogućeg tumačenja Vitgenštajna „s njim protiv njega samog“ *vis-à-vis* terapeutske uloge filozofije – sa argumentima u prilog pozitivne valorizacije teorije.

ANALIZA IDEALNOG JEZIKA I MISTIKA NEIZRECIVOG

Od kada je Vitgenštajnov *Tractatus* posle više neuspelih pokušaja napokon objavljen, interpretativne kontroverze nisu prestajale da prate to delo uprkos tom što je u profesionalnim filozofskim krugovima ono nesumnjivo steklo zavidan nivo reputacije. Studiozne polemike o tome da li bi tumačenju datog teksta bilo primerenije pristupiti iz realističkog ili etičkog ugla, vremenom su proširene u smeru pitanja kako bi ga trebalo vrednovati s obzirom na odlučni „antidogmatizam“ iz pozne faze.

Specifičnost tog kapitalnog opusa ogleđa se već u samoj formi izlaganja. Naime, *Tractatus* je sačinjen od sedam stavova koji glase:

1. Svet je sve što je slučaj.
2. Ono što je slučaj, činjenica, jeste postojanje stanja stvari.
3. Logička slika činjenica je misao.

⁴ Videti: Apel, Karl-Otto, *Towards a Transcendental Semiotic*, Atlantic Highlands, New Jersey, 1994. str. 238.

4. Misao je smislen stav.
5. Stav je istinosna funkcija elementarnih stavova.
(Elementarni stav je istinosna funkcija samog sebe.)
6. Opšta forma istinosne funkcije je $[p, \bar{\xi}, N(\bar{\xi})]$.
To je opšta forma stava.
7. O čemu se ne može govoriti, o tome se mora ćutati.

Osim poslednjeg stava, svi drugi su dalje precizirani i elaborirani kroz podstavove, koji su numerisani tako da im svakim decimalnim mestom postepeno opada logička težina.⁵

Vitgenštajn polazi od teze da svet nije celokupnost stvari, već celokupnost činjenica koje određuju šta jeste i šta nije slučaj, pa se može reći i da je „svet u logičkom prostoru izdijeljen na činjenice“. Pritom treba razlikovati tzv. „atomske činjenice“ ili „stanja stvari“, (*Sachverhalt*), koja u sebi ne sadrže druge činjenice, od šire kategorije činjenica (*Tatsache*) koje u sebi mogu obuhvatati niz drugih (samo u svrhu ilustracije, mogli bismo reći da bi stav „Sokrat je mudar“ bio i *Sachverhalt* i *Tatsache*, dok bi stav „Sokrat je mudar Atinjanin“ bio samo *Tatsache*).⁶

Stanje stvari, dakle, ne sadrži nijednu drugu činjenicu, već predstavlja vezu predmeta (odnosno vezu tzv. „stvari“), shvaćenih u smislu logički ultimativnih konstituenata stvarnosti, koji ne moraju imati korelate u empirijskim objektima, pošto njih zahteva logička nužnost same teorije – slično elektronima u fizici. Čak i kad bi svet bio beskonačno kompleksan i kad bi svaka činjenica sadržala beskonačan broj stanja stvari, a svako od stanja stvari sadržalo beskonačan broj predmeta, morali bi postojati i predmeti i stanja stvari,⁷ pošto se tvrđenje činjenice logički svodi na tvrđenje veze njenih konstituenata. Iz tog razloga svet ne bi mogao biti u potpunosti opisan prostim navođenjem svih predmeta (tj. stvari) koji postoje u njemu, već jedino navođenjem svih stanja stvari (tj. atomskih činjenica) koje ti predmeti konstituišu kroz

⁵ Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Routledge, London, 1922. str. 25.

⁶ Russell, Bertrand, *Introduction*, u: Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Routledge, London, 1922. str 7-19 ovde: str. 10.

⁷ TLP, 4.2211

uzajamne veze (a time bi automatski bila jasno određena i sva nepostojeća stanja stvari).

Predmeti su po prirodi prosti jer čine „supstanciju sveta“, koja postoji nezavisno od onoga što je slučaj i koja jedino može odrediti formu sveta kao zbir svih logičkih mogućnosti bivanja predmeta u stanjima stvari, ali ne može odrediti materijalna svojstva sveta, jer njih čini tek veza, tj. struktura ili konfiguracija predmeta u stanjima stvari.⁸ Svaki predmet se može zamisliti samo kao lociran u logičkom prostoru mogućih stanja stvari, dok se bilo koje mesto tog logičkog prostora može zamisliti kao prazno, pri čemu je interna povezanost svih mesta samog prostora potpuno nezavisna od načina na koji su u njemu raspoređeni predmeti, stanja stvari, činjenice ili kompleksi činjenica.

Vitgenštajn smatra da čovek sebi načinjava sliku činjenica, kao model stvarnosti, tako da ta slika, budući i sama činjenica, odslikava realnu činjenicu na taj način što vezi predmeta u stvarnosti odgovara veza elemenata slike. Ono što mora biti zajedničko između stvarnosti i slike jeste njena forma odslikavanja, koja sama ne može biti odslikana, već jedino pokazana,⁹ a da bi bilo koja slika uopšte mogla prikazati svoj objekt ispravno ili pogrešno, ona sa stvarnošću nužno mora deliti identičnu „logičku formu“. U pogledu zajedničke strukture, „gramofonska ploča, muzička misao, notni zapis, zvučni talasi, svi međusobno stoje u onom odslikavajućem unutrašnjem odnosu koji postoji između jezika i sveta“.¹⁰ S obzirom na to da logička forma odslikavanja svaku sliku čini „logičkom slikom“, a da je kao logička slika činjenica označena misao, može se zaključiti da celokupnost istinitih misli čini „sliku sveta“.

Misao se u stavu izražava čulno opažljivo kroz „stavni znak“, koji samo predstavlja rezultat projekcije mogućeg stanja stvari putem mišljenja smisla stava, pri čemu je u stavu prisutna jedino forma, a ne i sadržaj njegovog smisla.¹¹ Kao što projekcija geometrijske figure može biti izvršena na mnogo različitih načina dok pri tome projekciona

⁸ TLP, 2.0231

⁹ TLP, 2.172

¹⁰ TLP, 4.014

¹¹ TLP, 3.13

svojstva date figure ostaju identična, tako i unutar širokog spektra varijacija jezičkog izražavanja između misli u stavu i činjenice u stvarnosti mora postojati identična zajednička forma, ukoliko se datim stavom tvrdi činjenica. Stavni znak može izraziti smisao upravo stoga što je i sam činjenica, (pošto smisao ne mogu imati složena imena kako je smatrao Frege, kao što ni muzička tema ne može biti svedena na skup tonova), što postaje jasnije ukoliko se stav zamisli kao sačinjen ne od pisanih znakova, nego od prostornih objekata (kao što su recimo, sto, stolica ili knjiga), a smisao stava razume po analogiji sa uzajamnim položajem tih objekata u prostoru. U stavu „Platon voli Sokrata“ reč „voli“ uspostavlja izvestan odnos između prve i poslednje reči, a tek zahvaljujući toj činjenici stav može tvrditi odnos između imena tih osoba označenih rečima „Platon“ i „Sokrat“, pa Vitgenštajn smatra da ne treba reći da „kompleksni znak 'aRb' kaže da 'a' stoji u odnosu R prema b“, nego „to što 'a' stoji u izvesnom odnosu sa 'b' kaže da aRb“.

Elementarnim stavom tvrdi se stanje stvari, na taj način što vezi predmeta u stvarnosti logički odgovara veza imena u datom stavu (koja mogu da označavaju samo predmete kao najprostije činioce), pri čemu svi ostali stavovi moraju biti svodivi na istinosne funkcije¹² elementarnih stavova, jer su u suprotnom slučaju oni besmisleni. Saglasno tome, definicijom opšte forme istinosne funkcije moguće je dati generalnu odredbu svih stavova u odnosu na primarni skup elementarnih stavova. Simbol za opštu formu istinosne funkcije je:

$$[\bar{p}, \bar{\xi}, N(\bar{\xi})], \text{ gde se}$$

\bar{p} odnosi na sve elementarne stavove
 $\bar{\xi}$ odnosi na bilo koji skup stavova
 $N(\bar{\xi})$ odnosi na negaciju svih stavova koji čine $\bar{\xi}$

Simbol odslikava sam proces u kome se odabere bilo koji skup elementarnih stavova, koji se potom svi negiraju, a zatim se odabere bilo

¹² Pod istinosnom funkcijom izvesnog stava p podrazumeva se stav koji sadrži stav p, tako da njegova istinitost ili neistinitost zavisi isključivo od istinitosti ili neistinitosti stava p. Vitgenštajn je smatrao da se sve funkcije stava nužno svode na istinosne funkcije i da su navodni izuzeci poput „A veruje da p“ samo metafizičke zabune.

koji skup od dobijenih negiranih stavova zajedno sa bilo kojim od elementarnih stavova, i tako *ad infinitum*. Mogućnost ovog procesa zasniva se na pretpostavci da se stav može sadržati u drugom stavu jedino kao argument istinosne funkcije, kao i na Šeferovom dokazu da sve ostale istinosne funkcije mogu biti logički izvedene iz „istovremene negacije“ (iz „ne-p i ne-q“), koji Vitgenštajn primenjuje na izvođenje opštih stavova (npr. kada se dvaput negiraju *svi* stavovi koji čine skup vrednosti $f x$ pokazuje se da „*postoji* bar jedno x za koje je $f x$ istinito“). Ovim procesom se demonstrira uniformni metod konstrukcije svih stavova iz elementarnih stavova, koji se iz datog razloga opisuje navedenim prvobitnim logičkim simbolom kao „opšta forma stava“.¹³

Paradigmatična izmena logičkih simbola tiče se i finalne eliminacije znaka jednakosti:

„Jednakost predmeta izražavam jednakošću znaka, a ne pomoću znaka jednakosti.“

„Logičke skele“ pomoću kojih stavovi konstruišu svet ne mogu biti izražene kroz logičke konstante, ukoliko se pođe od načela da se u stavu mora izraziti tačno onoliko stvari koliko je u stanju stvari koje se logički odslikava, na sličan način kao što u fizici Herc opisuje mehaničke sisteme kao slike ili modele koji poseduju matematički identičnu raznolikost kao i spoljašnji objekti koje predstavljaju. Vitgenštajn je tvrdio da sistemi fizike mogu opisati svet svodeći ga na jednostavnu formu, analogno tome kako je moguće opisati neku belu površinu sa nepravilnim crnim mrljama ako se ona pokrije beskonačno finom kvadratnom mrežom i za svaki kvadrat odredi da li je beo ili crn, pri čemu se ipak ne zna da li bi možda bilo moguće dati jednostavniji opis pomoću trougaone mreže – budući da se a priori mogu znati jedino geometrijske (odnosno logičke) karakteristike mreže, ali ne i faktičke karakteristike slike (odnosno sveta).¹⁴ Logika nema logičke granice kao što vizuelno polje nema vizuelne granice i u tom smislu jedino „granice *mog* jezika znače granice *mog* sveta“,¹⁵ zbog čega solipsizam ispravno

¹³ Russell, Bertrand, *Introduction*, u: Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Routledge, London, 1922. str.7-19 ovde: str. 12-13.

¹⁴ TLP. 6.341

¹⁵ TLP. 5.6

pretpostavlja da metafizički subjekt ne pripada svetu, već označava njegovu granicu (kao i ljudsko oko za vizuelno polje), ali se upravo zato to i ne može izreći *u* samom jeziku, već se može samo pokazati.

Etika i estetika zato takođe pripadaju oblasti neizrecivog, pošto ljudska volja ne može promeniti objektivni svet, već isključivo pomerati njegove subjektivne granice, dok pri tome oblast vrednosti i smisla sveta mora ležati izvan njega samoga, jer unutar vidokruga logike koja ispunjava svet moguće je jezički izreći samo ono što uvek može biti i drugačije, ali ne i nešto više od toga (ono što je *u* oku posmatrača). Filozofija stoga nije teorija, nego aktivnost rasvetljavanja misli, pa tako ona ne može biti u istoj ravni sa naukom, jer se vitalni problemi čoveka ne tiču uopšte toga *kako* svet jeste, već toga *da* jeste, ali upravo *taj* osećaj sveta kao ograničene celine jeste ono neizrecivo, što se samo pokazuje, a to je zapravo ono „mistično“. Vitgenštajn u datoj tački umesto do „solucije“ dospeva do „disolucije“ filozofskih problema, konstatujući da svako ko ga razume na kraju prepoznaje njegove stavove kao besmislene i odbacuje ih kao „lestve preko kojih se prethodno uspešno popeo napolje“, da bi tada konačno ispravno video svet i ono o čemu se ne može govoriti prepustio tišini.

FILOZOFIJA OBIČNOG JEZIKA I TERAPEUTSKA „FARMAKOLOGIJA DETOKSIKACIJE“

Iako se nakon decenijskog intermeca Vitgenštajn vratio filozofiji videvši da *Tractatus* ipak nije stavio tačku na sve filozofske probleme, on do kraja života nije želeo da publikuje nijedan od novih spisa koji su nagovestili „intimnu“ metamorfozu po tom pitanju, no ipak se od rukopisa koji su posthumno objavljeni, delo pod nazivom *Filozofska istraživanja* suvereno profilisalo kao nezaobilazno štivo za sve kasnije tokove naučne misli o jeziku (pored njega, značajni su i mnogi drugi naslovi poput *O izvesnosti*, *Napomene o zasnivanju matematike*, *Kultura i vrednosti...*). Kao što moto da se „ono što se uopšte može izreći, može izreći jasno“ reflektuje „blistavo transparentnu“ logičku strukturu inherentnu *Tractatus*-u, tako već i sam naslov *Filozofskih istraživanja*, uz Vitgenštajново uvodno obrazloženje da je misli pustio da idu prirodnim

tokom i tako umesto plana terena u celini is crtaju samo „album sa skicama“ pređenih oblasti,¹⁶ na suptilan način sugerise da je izražavanje u formi napomena kroz to delo zapravo najprimerenije ako se ima u vidu pravac na koji upućuju nalazi njegovih ekspedicija.

Ukoliko se istraje na tezi da „filozofija nije teorija, nego aktivnost rasvetljavanja“ i zauzme jasno antidogmatsko stanovište u smislu odbacivanja svake teorije koja dopušta da je odgovore na određena pitanja moguće dati tek naknadno (ako oni *za sada* nisu poznati), Vitgenštajn uviđa da bi se i njegova ranija „otkrića“ (npr. vezana za *do tada* nepoznate odlike elementarnih stavova) takođe mogla okarakterisati kao dogmatska. Upravo iz tog razloga se pomeranje fokusa na istraživanja filozofije običnog jezika, praćeno upečatljivom promenom tona i forme izražavanja, može takođe posmatrati u svetlu intenziviranja napora iz rane faze.

Vitgenštajn započinje *Filozofska istraživanja* citatom iz Avgustinovih *Ispovesti* koji tipizira metaforu slike u viziji suštine ljudskog jezika, prema kojoj su reči imena za predmete, a rečenice spojevi takvih imena, na osnovu kojih jezik vrši funkciju prikazivanja stvarnosti.¹⁷ Ali nasuprot klasične metafore *slike*, Vitgenštajn smatra da se jezik bolje razume po analogiji sa kutijom za *alat*, u kojoj se, recimo, nalaze čekić, klešta, lepak, testera i lenjir, tako da su funkcije reči u jeziku raznovrsne na sličan način kao što su raznovrsne funkcije tih predmeta. Pošto ljudima *primena* reči nije jasno pred očima (i to „naročito kada se bave filozofijom“), zbunjujuće deluje jednoobraznost njihove pojave kada su izgovorene ili napisane, kao što sve ručice u kabini lokomotive izgledaju relativno slično (jer ih sve treba uhvatiti rukom), ali dok je npr. jedna ručica poluge koja može kontinuirano da se pomera pošto reguliše otvor ventila, druga je ručica prekidača koji ima samo dva efektivna položaja (ili je uključen ili isključen), treća je ručica poluge-kočnice kojom utoliko jače može da se zakoči što se snažnije

¹⁶ Wittgenstein, Ludwig, *Philosophical Investigations*, Blackwell, Oxford, 1953. str. vii

¹⁷ O samorazumljivosti te postavke svedoči još i klasična domaća literatura s početka 19. veka. Videti: Mrazović, Avram, *Rukovodstvo za slovensko krasnorečje*, Gradska biblioteka Karlo Bijelicki, Sombor, 2015. str. 27.

povuče, četvrta je ručica pumpe koja djeluje samo dok se pokreće „tamo-vamo“...¹⁸ Poenta je u tom da ne treba *misliti već gledati* kako se znak, reč ili rečenica primenjuje *od slučaja do slučaja*, jer nikakve teorijske generalizacije zajedničkih odlika ne mogu biti od koristi s obzirom na to da postoji *bezbroj* različitih načina njihove primene (a pošto mehanizmi jezičke konstrukcije pokazuju beskonačne varijacije, ne može navesti ni konačan broj Fregeovih vrsta rečenica kao što su tvrdnja, pitanje ili naredba). Sa tim u vezi stoji teza da: „za *veliku* klasu slučajeva u kojima se koristi reč „značenje“ – iako ne za *sve* slučajeve njenog korišćenja – tu reč možemo ovako da objasnimo: značenje jedne reči je njena upotreba u jeziku.“¹⁹

S obzirom na to, zadatak filozofije jeste da pruži *opis upotrebe* reči u jeziku putem istraživanja različitih načina njihove primene, a ne da objašnjava značenje reči pomoću instanci koje su locirane *izvan* jezika (kao što su stvari u svetu ili ideje u svesti), jer se nikakva jedinstvena „suština“ ne može otkriti niti za jezik u celini, niti za pojedinačne reči, već se jedino može uvideti šta se sa njima *čini* kroz konkretne slučajeve njihove upotrebe u sklopu svakodnevnih životnih aktivnosti (npr. uobičajeno je reći da neko „utapa tugu“ bez ikakve pomisli na „mešanje fizičkih i mentalnih predikata“). Kako bi upotrebu jezika sagledao iz perspektive aktera koji putem reči *deluju* u različitim kontekstima, Vitgenštajn uvodi izraz „jezička igra“.

Naziv jezičke igre, budući da je osmišljen upravo zato da bi istakao višeznačnost i kontekstualnu uslovljenost jezika, pripisuje se vrlo širokom dijapazonu pojava, od tehničkih ilustracija „primitivnih formi jezika“ i opisa procesa kao što je učenje dece maternjeg jezika, do svih onih celina koje čine jezik *i* delatnosti u koje je „upetljan“, čime se pokazuje da je jezik deo izvesne „forme života“. Mnoštvo jezičkih igara predočava se kroz sledeće primere:

- Naređivati i izvršavati naredbe
- Opisati predmet nakon gledanja ili merenja
- Konstruisati predmet prema opisu (nacrtu)

¹⁸ PI. 11-12

¹⁹ PI. 43.

- Izvestiti o događaju
- Spekulisati o događaju
- Postaviti i testirati hipotezu
- Prikazati rezultate eksperimenta putem tabele ili dijagrama
- Izmisliti priču i pročitati je
- Igrati u pozorištu
- Pevati kanonski
- Pogadati zagonetke
- Napraviti šalu i ispričati je
- Rešiti praktični računski problem
- Prevoditi sa jednog jezika na drugi
- Pitati, zahvaljivati, proklinjati, pozdravljati, moliti se²⁰

Analogija između uporebe jezika i igranja igre za Vitgenštajna iz različitih razloga ima veoma značajnu ulogu: u pitanju je forma životne aktivnosti koja je generalno regulisana izvesnim *pravilima*, na osnovu kojih akteri povlače određene *poteze*, pri čemu sama pravila najčešće nisu definisana tako da pokrivaju sve moguće situacije, već uglavnom preostaje dosta slobodnog prostora za različite *interpretacije*. Sa jedne strane, time se naglašava da za jezičke igre ne postoji nekakvo dodatno opravdanje *izvan* njih samih, ništa više nego za fudbal, badminton ili preferans, s obzirom da su u pitanju samo *ljudske* aktivnosti koje se naprosto odvijaju svojim prirodnim tokom. Sa druge strane, time se ukazuje na to da čovek, kada upotrebljava reči u različitim jezičkim igrama etike, religije ili nauke, ipak mora da poštuje određene *konvencionalne* smernice kojima je za upotrebu reči u datim kontekstima ustanovljen regularni *poredak*, ali tako da upotreba ipak nije njime *predodređena*, pa se zato zadatak filozofa sastoji u isključivo u tome da *opíše kako* se igra određena jezička igra, a ne da za nju pruža utemeljenje ili opravdanje. Razlog za to leži u uvidu da nije moguće pronaći nikakvu arhimedovsku tačku *izvan* jezika (odnosno izvesne jezičke igre) da bi se sa takve pozicije moglo suditi o zasnovanosti ili legitimnosti jezičkih igara, dok *unutar* jezika takođe nije moguće utvrditi bilo kakvu idealnu

²⁰ Pl. 23.

tačku gledišta sa koje bi se sve druge mogle objektivno vrednovati – naročito kada se uzme u obzir da je tokom dvadesetog veka upravo sam jezik kao *medij* postao *centralni problem* diskusija ne samo u filozofiji, već i u oblastima kao što su književnost, slikarstvo, muzika, ili arhitektura.²¹

Predstava igre otkriva važnu odliku jezika i po pitanju odnosa „porodičnih sličnosti“, jer osim što *različite* reči u jeziku imaju različite uloge, slično kao i figure na šahovskoj tabli, upravo se na samom primeru reči „igra“ pokazuje da nije moguće utvrditi ni nešto što bi bilo zajedničko za *sve* slučajeve upotrebe *jedne* reči, već se između njih samo mogu identifikovati nizovi sličnosti i srodnosti na raznim nivoima,²² pa se iz toga može zaključiti da nije moguće otkriti jedinstvenu „suštinu“ jezika koja prožima sve jezičke igre, kao i da za *veliki* broj slučajeva nije moguće otkriti jedinstveno „značenje“ koje bi prožimalo sve upotrebe date reči (pri čemu se za kanonske primere najčešće uzimaju reči kao što su „lepo“ ili „dobro“).

Izrazom porodične sličnosti ukazuje se na tip sličnosti koje postoje među članovima jedne biološke porodice, kao što su stas, crte lice, boja očiju ili temperament,²³ pri čemu je ključno naglasiti da se u *velikom* broju slučajeva uopšte ne radi o tome da *svi* članovi određene porodice imaju isti nos ili iste obrve, već o tome da se njihove odlike vrlo često međusobno *preklapaju* i *ukršćaju*, tako da su pored sasvim očiglednih individualnih razlika među njima ipak jasno uočljive i mnoge zajedničke crte. Na sličan način, ukoliko se želi utvrditi nešto što bi bilo zajedničko za sve procese koji se nazivaju igrama, kao što su recimo igre sa kartama, igre sa loptom, igre u vodi, društvene igre, dečije igre, ili video igre, pri pažljivom uporednom posmatranju pokazaće se da postoji samo jedna kompleksna mreža sličnosti i razlika koje se prepliću i raskidaju, povremeno iščezavaju i ponovo se pojavljuju u različitim kombinacijama: neke od pomenutih igara su zabavne, neke su profitabilne, neke su olimpijske discipline, neke su nestašne, neke su

²¹ Vitgenštajn se u tom kontekstu povezuje sa Arnoldom Šenbergom, Pablom Pikasom i Džejsom Džojksom.

²² Pl. 66.

²³ Pl. 67.

edukativne, ali nema *nijedne* karakteristike kojom bi se očigledno i nedvosmisleno odlikovali *svi* mogući tipovi igara.

Pri Vitgenštajnovom razmatranju pitanja o tome kako je moguće *slediti pravila*, treba naglasiti da ona u tom kontekstu nisu shvaćena po modelu nekakvih apstraktnih procedura koje su nezavisne od različitih slučajeva njihove primene, već se ona kao i jezičke igre razumeju na jedan prilično elastičan način u skladu sa vrlo širokim i difuznim spektrom ljudskih aktivnosti. Pored toga što se često pojavljuju očigledne „rupe u pravilima“ zbog kojih ona bivaju podložna jednako validnim suprotnim interpretacijama, kao i što sam jezik zapravo nije „sa svih strana ograničen pravilima“ tako da mnoge stvari uopšte nisu regulisane (na sličan način kao što recimo u tenisu ne postoji bilo kakvo pravilo o tome koliko visoko sme da se baci loptica pri servisu),²⁴ takođe je važno istaći da pravila ne bi bilo moguće slediti u okviru *privatnog jezika* (npr. izgrađenog od ostenzivnih definicija sopstvenih oseta), jer čovek tada ne bi mogao da razlikuje *pravilnu* upotrebu određene reči od *mišljenja* da je pravilno upotrebljava,²⁵ pošto kriterijumi pravilnosti upotrebe jezika mogu biti uspostavljeni jedino kroz *praksu izvesne socijalne zajednice*.

Gramatika se kod Vitgenštajna takođe ne percipira po modelu hermetičnog skupa apstraktnih sintaksičkih i semantičkih načela, već se osmatra kao jedna fluidna mreža pravila čija pragmatička uloga se sastoji u tome što određuju koji *potezi* su dopušteni kao *smisleni* unutar *konteksta* određene jezičke igre. Kriterijume smislenosti jezika gramatika određuje prema mogućnostima njegove upotrebe u praksi, dok oni stavovi jezika koji projektuju logički moguća stanja stvari u odnosu na stvarnost ne čine nešto *više* nego jedna slika ili film, kao što u slučaju kada se navodi da je prema valencama elemenata hemijski moguća formula H_2O_3 (H–O–O–O–H), ipak ne znači da bi formuli HO_2 (H–O–O–) koja ne prolazi taj uslov zbog toga u prirodi trebalo da odgovara nešto *manje* od nula takvih kombinacija elemenata.²⁶ Ako se iz prirodnih nužnosti mogu kao jezički korelati izvesti samo proizvoljna

²⁴ PI. 68.

²⁵ PI. 202.

²⁶ PI. 520-521

pravila, onda praktično jedino gramatika reguliše odnos jezika i stvarnosti, što se može izraziti rečima: „*Sušтина* je iskazana u gramatici“...„Gramatika nam govori koja vrsta predmeta nešto jeste (Teologija kao gramatika)“.²⁷ Osim „površinske gramatike“ upotrebe određene reči koju je moguće u momentu „uhvatiti preko sluha“, za filozofe je važno da uvide i implicitna pravila njene „dubinske gramatike“, tako da se npr. za reč „znam“ ispostavlja da: „Mogu da znam šta neko drugi misli, a ne šta ja mislim. Pravilno je reći 'Ja znam šta ti misliš', a pogrešno je reći 'Ja znam šta ja mislim.' (Čitav jedan oblak filozofije kondenzovan u kapljicu gramatike.)“²⁸

I gramatika i jezičke igre po Vitgenštajnu su uvek vezane za izvesne forme života, koje variraju u zavisnosti od niza bioloških, kulturnih i istorijskih kontekstualnih faktora (iako se smatra da su inspirisane civilizacijskim modelom Osvalda Špenglera, forme života nisu segmenti neke *teorijske vizije* koja se *tek može ostvariti*, već su shvaćene *antidogmatski*). Saglasnost ljudi oko jezika koji upotrebljavaju ne predstavlja saglasnost oko *mišljenja*, već saglasnost oko *forme života*, pa zbog toga „zamisliti jezik znači zamisliti formu života“ (npr. moguće je zamisliti jezik koji bi se sastojao jedino iz vojnih naredbi i raporta u bitkama),²⁹ pri čemu se forme života odnose na one aspekte životnih aktivnosti koji se nesporno moraju prihvatiti kao *dati*,³⁰ jer sačinjavaju kontekst unutar koga izvesni jezik tek dobija svoj smisao. Iako ljudi mogu biti uključeni u mnoštvo različitih formi života, između njih ipak postoje dubinske zajedničke odlike, koje zato mogu figurirati kao sistem referencije pri interpretaciji potpuno nepoznatog jezika,³¹ dok, nasuprot

²⁷ PI. 371-373

²⁸ PI. str. 222. U delu *O izvesnosti* Vitgenštajn piše da Džordž Edvard Mur ne može „dokazati spoljašnji svet“ tvrdeći da *zna* stav „Ovo je ruka“, *upravo* zato što u taj stav *nema smisla ni sumnjati*, pri čemu se takođe navodi da većina životnih aktivnosti nije bazirana na *znanju* već na *instinktima* (npr. veverica sakuplja zalihe za zimu iako ne zna rešenje problema indukcije – a i skeptici bi se instinktivno opirali da neko proba da ih baci u vatru).

²⁹ PI. 19

³⁰ PI. str. 226.

³¹ PI. 206. U spisu *Napomene o Frejzerovoj Zlatnoj grani* Vitgenštajn oponira tezi škotskog antropologa o progresu ljudskog roda od drevne magije, preko

tome, čovek recimo ne bi mogao da razume lava čak ni kada bi on umeo da govori, pošto glavna barijera među njima uopšte nije vezana za fonetsku artikulaciju jezika, već za mnogo fundamentalnije razlike u formama života koje oni upražnjavaju.³²

Filozofsko tretiranje pitanja za Vitgenštajna je srodno lekarskom suzbijanju bolesti,³³ pri čemu se umesto jedinstvenog recepta upošljava „pluralizam metoda“ kao *terapija*, čijim dejstvom se na kraju potpuno eliminišu svi nepotrebni teorijski porivi (nalik lekovima koji zajedno sa toksičnom supstancom i sebe izbacuju van ljudskog organizma). Čovek se time podseća na staze kojima se iz zavodljivih teorijskih bespuća može vratiti na uhodan put svakodnevnog jezika i slediti prirodan „ritam kretanja“ (poput „muve koja nađe put iz boce“): „Što smo uže ispitivali stvarni jezik, to je bio oštiji sukob između njega i našeg zahteva. (Kristalna čistota logike, naravno, nije bila *rezultat istraživanja*, već je bila njegov *zahtev*). Sukob postaje nezdrživ, tako da je zahtev sada u opasnosti da se pretvori u nešto prazno. Dospeli smo na klizav led, gde je nestalo trenje, tako da su uslovi u izvesnom smislu idealni, ali upravo zbog toga ne možemo da hodamo. Mi želimo da hodamo: onda nam treba trenje. Natrag, na hrapavo tlo!“³⁴

* * *

Terapeutska „farmakologija detoksikacije“ mogla bi se označiti kao *terminus ad quem* Vitgenštajnovih nastojanja za iskorakom iz okcidentalne misaone tradicije, koja je od Platona do Huserla želela da

kanonske religije, do finalnog trećeg stadijuma moderne nauke, ističući da moderni ljudi razumeju jezike plemenskih zajednica prožete magijskim verovanjima upravo zato što i sami još uvek upražnjavaju srodne forme života (npr. ekspresivne gestove poput ljubljenja slike voljene osobe).

³² PI. str. 224.

³³ PI. 225.

³⁴ PI. 107.

fundira racionalno ustrojstvo jezika po apodiktičkom uzoru geometrije.³⁵ Razmere antropološkog „tragičkog predikamenta“, naznačene epimetejskim mitom, trasiraju pak etiologiju ljudskog jezika u širem horizontu arhetipskog „biotehničkog“ *pharmakon*-a,³⁶ koji dobija novu dimenziju kodifikacijom alfabetskog pisma i njegovim povratnim uticajem na kapacitet hijerarhijskih stepenovanja misaonih apstrakcija i spiritualno-meditativnih praksi uvežbavanja „duboke koncentracije“ (a time i procvat viših formi socio-kulturne evolucije) – pri tome su postepeno podizani i uloženi u proračunatom manevrisanju društvenim konfliktima i sve delikatnijim koordinisanjima naučno-tehnoloških i ekonomsko-političkih mobilizacija.³⁷ Eklektične teorijske recepte intelektualnih matrica „samo-nadmašivanja“ moderne filozofije, Vitgenštajn pak skupa otpisuje kao „isprazne jezičke igre“³⁸ usled odsustva njihovog kontakta sa realnošću („kapsulizirane“ u kontekstu „samo-regulišućih“ i „neprozirnih“ formi života, iz kojih bi jezik uopšte i mogao da crpi smisao), pri čemu bi dalje istrajavanje u praktikovanju „metafizičkih“ jezičkih igara doprinosilo jedino uvećavanju sistematske pojmovne konfuzije – dok bi se glavna misija savremene filozofske delatnosti valjalo ogledati u poduhvatu njenog terapijskog rasvetljavanja,³⁹ uz prioritarno detoksikovanje jezika od akumuliranih

³⁵ Iako nisu bez značaja ni Vitgenštajnovi pokušaji nadovezivanja na pojam fenomenologije u „srednjoj fazi“ – pečat vremena rane avangarde u vakumu *interbellum*-a i njemu je trajno utisnuo etos „samo-eksperimentisanja“.

³⁶ Savremene generativno-lingvističke teorije rekonstruišu „principe dizajna“ ljudskog jezika upravo po modelu „digitalnog sistema“ – čija diskretna struktura i omogućuje složenost koja ga izdvaja od animalne komunikacije.

³⁷ Stigler, Bernard, *Farmakologija digitalne episteme*, u: Stigler, B. (Ed.), *Studije digitalnog: organologija znanja kognitivne tehnologije*, Fakultet za medije i komunikacije, Beograd, 2016. str. 9-18, ovde: str. 11-14.

³⁸ Premda određena tumačenja ističu mogućnost da je Vitgenštajnovu usmeravanje pažnje na pitanje izvesnosti u poslednjem tekstu, svojevrsna naznaka zaokreta ka tezi da bi „egalitaristička horizontala“ jezičkih igara mogla biti upotpunjena „vertikalnom skalom“ epistemoloških kategorija u funkciji rangiranja „verodostojnosti iskaza“.

³⁹ Kod „novovitgenštajnovskih“ interpretatora prepoznatog i kao implicitni motiv samog filozofa još u ranoj fazi – što se odrazilo i na „relativizaciju oštih granica“ unutar njegovog opusa. Crary, Alice, *Introduction*, u: Crary, A. & Read,

naslaga beskorisnih medikamenta i njihovih potencijalno „zapaljivih“ ideološko-retoričkih derivata.

Proklamacije bankrota filozofije, osim što su i same prepoznate kao „teatralni manir“ i ultimativni narativ za eksploataciju od strane „kreativno malaksale“ (anti-)filozofske scene, čini se da u Vitgenštajnovom slučaju reprodukuju upravo radikalno „distancirajuće“ istupe, kakvi se primarno mogu pronaći unutar prokazane „galerije heroja“ rane moderne filozofije:⁴⁰ ostvarivanje njenih „pročišćavajućih“ aspiracija u negativnom obliku „povratka ka vitalnom“, odražava i bazični dualizam koncepta *pharmakon*-a, koji u isto vreme „pruža i zahteva brigu“ (posredstvom diferenciranja lekovitih „emancipacijskih“ i otrovnih „alijenacijskih“ efekata)⁴¹ – pri čemu se time zapravo pokazuje neizbežnost beskrajnog perpetuiranja kurativnih praksi.

Takve analize upućuju i na plediranje za mogućnost pozitivnije „farmakologije intoksikacije“ (nasuprot mistifikovanju hermetički neprozirnih formi života), koja bi isticala hermeneutički „samo-transcendirajući kapacitet“ refleksivnog jezika, kao jedinstveni proizvod ispoljavanja čovekove životne dinamike u punom obimu njene interne složenosti i stvaralačke potencije: sem trivijalne smislenosti filozofsko-teorijskih jezičkih igri, koja bi proisticala već iz njihove etablirane (bihevorističko-pragmatički vizirane) mesne vrednosti unutar društvenih sistema, svoj autentični značaj one bi morale opravdati u neizostavnoj ulozi za konceptualne inovacije pri krucijalnim savremenim imperativima „redukcije entropije“ i „produkcije kompleksnosti“. Bilo da se radi o ireverzibilnim klimatskim procesima, biološkom osiromašivanju

R. (Ed.), *The New Wittgenstein*, Routledge, London and New York, 2000. str. 1-18, ovde: str. 1.

⁴⁰ Misaoni eksperiment koji bi podrivao vitgenštajnovsku orijentaciju, mogao bi se, recimo, postaviti kroz njeno izmeštanje u perspektivu srednjovekovnih „(p)opisa“ jezičkih igara o prirodnim čudima i duhovnim porocima – čije „konzerviranje“ statusa kvo teško da bi moglo imati „profilaktičke učinke“ spram prodora modernih teorija (duhovitiji „test ozbiljnosti“ anti-modernizma javlja se npr. u vidu izazova za „odbijanjem zubarske anestezije“).

⁴¹ Skopčan uz koncept *pharmakos*-a tj. „žrtvenog jarca“ – obreda iskupljenja krivice i delegiranja odgovornosti – čije „targetiranje“ realnog ili imaginarnog izvora problema takođe iziskuje pažljivo ritualizovano sprovođenje.

diverziteta biljnih i životinjskih vrsta, kulturnom asimilovanju jezika marginalizovanih etničkih skupina ili pak intelektualnom prepuštanju „algoritamskom teledirigovanju“ putem digitalnih medija, nameće se zaključak o neophodnosti inventivnih solucija koje bi pružale kontratežu opisanim regresivnim tendencijama i čije je konstitutivno obeležje nadilaženje prirodno definisanih ili automatski proračunljivih okvira – a što je, istorijski gledano, bio zadatak koji je sa uspehom poveravan ekstatičkom umetničkom/religijskom/teorijskom/filozofskom „širenju horizontata“, pored svih eventualnih rizika koje je uz sebe nosilo prenaplašeno „stimulisanje kreativnosti“.

LITERATURA

- Apel, Karl-Otto, *Towards a Transcendental Semiotic*, Atlantic Highlands, New Jersey, 1994.
- Crary, Alice, *Introduction*, u: Crary, A. & Read, R. (Ed.), *The New Wittgenstein*, Routledge, London and New York, 2000. str. 1-18
- Gronden, Žan, *Uvod u filozofsku hermeneutiku*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2011.
- Mrazović, Avram, *Rukovodstvo za slovensko krasnorečje*, Gradska biblioteka Karlo Bijelicki, Sombor, 2015.
- Russell, Bertrand, *Introduction*, u: Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Routledge, London, 1922. str. 7-19 (prevod: Rasel, Bertrand, *Uvod*, u: Vitgenštajn, Ludvig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1960. str. 5-19)
- Stigler, Bernard, *Farmakologija digitalne episteme*, u: Stigler, B. (Ed.), *Studije digitalnog: organologija znanja kognitivne tehnologije*, Fakultet za medije i komunikacije, Beograd, 2016. str. 9-18
- Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Routledge, London, 1922. (prevod: Vitgenštajn, Ludvig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1960.)
- Wittgenstein, Ludwig, *Philosophical Investigations*, Blackwell, Oxford, 1953. (prevod: Vitgenštajn, Ludvig, *Filozofska istraživanja*, Nolit, Beograd, 1980.)
- Wittgenstein, Ludwig, *On Certainty*, Blackwell, Oxford, 1969. (prevod: Vitgenštajn, Ludvig, *O izvesnosti*, Svetovi, Novi Sad, 1988.)

MILAN VUKADINOVIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

WITTGENSTEIN`S PHILOSOPHY OF LANGUAGE
AS THERAPEUTIC "PHARMACOLOGY OF
DETOXICATION"

Abstract: In the wake of hundredth anniversary of Wittgenstein`s famous literary-philosophical debut, the world once again seems to be deeply occupied with the medical issues of planetary significance: therapeutic role of the *Tractatus* (also hinted by "New Wittgensteinian" interpretations) was, however, primarily concerned with the purification of human language by means of "ascendence" from logical to mystical view of experience – while it`s function in the latter writings is transfered to more extensive process of "detoxication" of human life itself, precisely from cumulative theoretic "side effects" of occidental "*pharmakon*" in the form of philosophy. After the exposition of central notions from both early and latter phase of Wittgenstein`s (anti-) philosophy, the focus will be shifted towards a sketch of possible interpretation which could complement the wittgenstanian "pharmacology of detoxication" with more positive vision of theory – which would, contrary to the reliance on "self-regulating" power of opaque "forms of life", accentuate "self-transcending" capacity of reflexive language, particularly as an exemplary mode of externalization of the dynamics of human life in the full scope of its complexity and creativity.

Keywords: Wittgenstein, formal logic, ordinary language philosophy, therapeutics, *pharmakon*

*Primljeno: 31.8.2020.
Prihvaćeno: 11.11.2020.*